

ФАНТАСТИЧНА ПОВІСТЬ ЮРІЯ ТИСА «К-7» ЯК ЗРАЗОК ЖАНРОВИХ І ТЕМАТИЧНИХ ШУКАНЬ ПОВОЄННОЇ ДІАСПОРНОЇ ПРОЗИ

Повоєнна хвиля української еміграції створила на Заході тривкі політичні, громадські й культурні інституції, але культурний традиціоналізм «покоління Ді-Пі» з часом мусив увійти в конфлікт з навколишнім середовищем масової західної культури. Мірою того як новоприбулі обзаводилися власними котеджами, автомобілями й телевізорами, а їхні діти захоплювалися рок-н-ролом та голлівудськими фільмами, неонародницький реалізм переважного масиву діаспорної прози ставав дедалі неадекватнішим зі світом, у якому жили її читачі. З часом це протиріччя вирішиться не на користь україномовної літератури в діаспорі, коли діти й онуки «покоління Ді-Пі» у своїй масі попросту втратять вміння читати довші тексти по-українськи. Однак у 1950–1970-х роках у діаспорі ще жили сотні тисяч україномовних читачів, які цілком могли собі дозволити купувати книжки, але вже не виказували особливого ентузіазму з приводу чергових романів про звитяги козацтва чи визвольну боротьбу УПА. Відчуття кризи читання і занепаду книгопродажу виразно звучить у діаспорній періодиці вже з кінця 1950-х, а особливо з початку 1960-х років.

Саме на цей час припадає цікава спроба створити в діаспорі масову літературу, що втілюється у жанрово-стилістичних експериментах і пошуках нового типу героя. Мета цієї статті — дослідити пошуки нових тем і нових героїв у діаспорній літературі 1960-х років на прикладі маловідомої фантастичної повісті Юрія Тиса, яка є чи не одиноким зразком цього жанру в літературі української діаспори. Повість розглянуто у світлі оригінальної концепції авторки про невдалу спробу частини діаспорних письменників 1960-х років утримати інтерес читацької аудиторії шляхом звернення до жанрів масової культури та створення нових героїв, які більше відповідали повоєнному світові.

За великим рахунком це була спроба перейти від концепції читання як патріотичного обов'язку до читання як розваги — моделі, що переважала в сучасному західному світі. Проте цей перехід виявився ознакою неможливого через інституційну модель виживання діаспорної літератури й уявлення читачів про суспільну роль літератури. Нові жанри любовної, пригодницької, науково-фантастичної прози, адресованої масовому читачеві, так ніколи й не зуміли перервати пуповину, яка пов'язувала діаспорну літературу з націоналізмом оунівського зразка та з народницькою літературною традицією. Це добре засвідчує чи не єдиний науково-фантастичний твір у діаспорній українській літературі — повість Юрія Тиса «К-7».

Непевність автора у легітимності нового для діаспорної літератури жанру добре засвідчує підзаголовок «фантастичне оповідання», хоча книжка обсягом понад 200 сторінок має і розгорнуті сюжетні лінії, і детально розроблені характери, й еволюцію окремих головних героїв. У передмові від видавництва, автор якої заховався за ініціалами «Б. С.», проводиться думка, що «жанр літературної фантастики давній, як сама література» та що він може використовувати й патріотичні теми, як-от «славні подвиги предків різних народів» [2, с. 5]. Анонімний автор переднього слова вказує, зокрема, на елементи літературної фантастики у «Слові о полку Ігоревім», билинах про Святогора й Іллю Муромця. У такий спосіб він доводить, що не вся фантастика належить до «пригодницької» літератури (тобто літератури масової, «несерйозної»), хоча далі вдається до виправдання пригодницького роману, що розвинувся у чільних європейських літературах у зв'язку з великими географічними відкриттями. Отже, і автор, і видавництво розуміли, що діаспорного читача слід було приготувати до сприйняття нового жанру.

Однак новий жанр вимагав і нових героїв, і нової мови. Автор уже з перших сторінок намагається виробити стиль, підібрати відповідну мову для опису майбутнього за допомогою

коротких речень, які передають швидкий рух, динамічну й напружену дію: «Спека вже три дні. Сьогодні ступив у розтоплений асфальт і черевик застряг у ньому. (Ношу трохи завеликі черевики).

— Гасько! — чую, гукнув Семен.

Дівчина, що мчала автом, на мить глипнула в мій бік. Заскреготіли гальма, і до авта підбіг Семен. З променистих очей Гаськи струменіла радість. Семен відкрив дверцята.

— А я що? — спитав я, підбігаючи з черевиком у руці» [2, с. 9].

По сторінках повісті розкидано окремі натяки на час дії: то 1982, то 1990-ті, 2000-ні роки, перед 2020 роком. Однак в ідеологічному плані письменник залишається навіть не на початку 1960-х, а в попередній добі. Сюжет повісті обертається навколо ідеї, дорогої серцям діаспорних патріотів: звільнення України з-під совєцького панування прийде з діаспори — але для досягнення цієї мети автор обирає цілком фантастичні засоби. Маленька група діаспорних націоналістів десь у Північній Америці винаходить нове ракетне паливо з мінералу К-7, що має здатність нейтралізувати силу гравітації. Спершу вони виготовляють маленькі ракети, які можуть розкидати мікролистівки, і в такий спосіб надсилають ультиматуми до Москви від імені таємничої «шістки ОУН». Проте Кремль ігнорує ці звернення, а палива не вистачає для довшої боротьби, що призводить до космічної експедиції у пошуках К-7.

Спочатку космічний корабель потрапляє на Місяць, потім на Венеру, але врешті-решт чималі поклади К-7 вдалося знайти на мандрівній планеті Бурлака, де цивілізація вимерла три мільйони років тому. Після повернення на Землю ракетним ударом знищено центр Москви, а «зрадницьку» спробу Заходу ввести війська миротворців до радянської імперії зупинено імітацією ракетної атаки на будинок Об'єднаних Націй. Російські еліти тікають з України, під патронатом ОУН постає незалежна держава, а Росію окуповують українські війська.

Звичайно, перенесення ідеологічної боротьби початку 1960-х (якщо не 1940-х) років у далеке майбутнє потребувало непростого узгодження діаспорної героїки, засадничо звернутої в минуле, з проекцією майбутніх суспільних відносин та ідеалів людства. Під цим кутом зору особливо цікава постать «дядька» двох головних героїв і фактичного керівника «шістки ОУН», котрого жодного разу не названо по імені. Показово, що «дядько» — дуже багата людина, власник кількох фабрик, він палить сигари і п'є каву-мокко з коньяком. Однак він не лише багатий-патріот, а й винахідник, такий собі оунівський капітан Немо, який розробляє космічні кораблі, променеву зброю і слугу-кухаря на атомному двигуні.

У повісті навіть є прецікавий, але не розвинутий до кінця натяк, що цей «дядько» — прообраз націоналістичного Фауста, а не просто винахідливого капітана Немо: прабабуня головної героїні вперто називає його «старим» і стверджує, що він набагато старший, ніж це всі уявляють [2, с. 27]. Але цей новітній капіталіст, винахідник і патріот висловлюється і діє цілком у дусі націоналістичного підпілля 1940-х років. Він повчає оповідача, що його життя не має жодного значення порівняно з успіхом справи [2, с. 153], наказує іншому своєму небожеві покинути все і виїхати на два роки на виробництво ракет, змушує випробовувати характер його подруги, ображаючи її, керує «бойовими групами ОУН», яким дано завдання знищувати усіх чужинців в районі таємної бази [2, с. 152]. Висловлювання «дядька» відбивають параною ворожого оточення і парадоксальну зневіру в сучасному західному суспільстві, у якому він так багато здобув і досягнув:

«— Завважте, що ми самотні в цілому світі. Ніхто не наважиться подати свій голос за нас, ніхто нам і не допоможе.

Дядько ковтнув кави і продовжував:

— О, але коли ми досягнемо нашу ціль, і московська імперія перестане існувати, тоді, друзі, не зможемо й обігнатися від приятелів. І в той час треба бути обережним!» [2, с. 152].

Описи бойових дій у повісті так само наводять на думку, що перемогу насправді можна здобути тільки в ближньому бою біля криївки — так само як у часи УПА. Напрочуд мало місця в тексті відведено сюжету про знищення центру Москви, що спричинило розклад радянської імперії. Натомість маємо розлогий опис сутички з радянськими десантниками біля криївки в лісі десь у Південній Америці, де зберігається зореліт і звідки запускають ракети. Оповідач Панько каже собі: «Нам лишається одне: вжити тактики УПА, про яку я читав, тобто вискочити

з криївки й ударити несподівано по них» [2, с. 167]. Саме цей ближній бій рятує цілу справу, бо дозволяє запустити ракети по Москві.

«Дядько» керує перебігом дій здалеку і завжди лишається на другому плані, тому насправді дійовими особами повісті є троє людей молодшого покоління. Можна припустити, що саме ця генерація діаспорних читачів була цільовою аудиторією Тиса. Ці троє — фізик Семен, його наречена, студентка-хімік Гаська, та оповідач письменник Панько, якого різні персонажі повісті постійно називають «неробою» і «непотребом». На початку повісті вловлюється певний натяк на конфлікт поколінь у діаспорі — цілком реальне і болюче явище початку 1960-х років, але він переосмислений як небажання фізика Семена виказувати свої справжні патріотичні почуття в родинному колі. Коли пізніше Гаська повертається до цього епізоду, Семен декларує єдність поколінь у боротьбі за національну справу і відчуження свідомих діаспорників від західного світу.

«Усміхнулася до нього:

— Бабуня нас не розуміє, правда?

— Бабуня нас розуміє. В її словах велика правда. Ми не можемо жити, як ось ці!

Вказав рукою на юрбу, що викотилася з підземки і тепер зникала розбризгами в дверях монументальних будинків. Попри нас спішили за своїми справами чужі, байдужі люди.

— Ми мусимо бути інші. Маємо інші завдання, величні і для цього світу небуденні» [2, с. 16–17].

Певна річ, свідомий українець і зразковий всезнайка Семен мусить бути керівником трійки в усіх мандрах; на додаток до дидактично-націоналістичних промов він, як той Паганель, пояснює будову всесвіту та різноманітні космічні феномени. Проте надмір позитивних рис перетворює цього персонажа на одновимірною, цілковито позбавленого характеру й емоцій, відверто нудного резонера: «Коли він пояснював якусь проблему, говорив докладно і довго, а при цьому... нудно. Не долюблювала цього Гаська» [2, с. 94].

Насправді найкраще виведений тип у повісті — це саме Гаська. У ній подекуди впізнаємо «нову жінку» 1960-х років, такий собі «free spirit», що не дозволяє старшим вирішувати її долю, любить сучасну музику, штовхається, вміє «реготати» і плакати. Фактично Гасьці віддано ту щирість і емоції, що їх так бракує іншим героям повісті. Вона одна, хто справді тужить за Землею під час космічної експедиції. Письменник навіть дозволяє їй після ракетного удару по центру Москви емоційно вигукнути: «Скільки там людей загинуло» [2, с. 174] — хоч і з негайним поясненням Семена, що це була злочинна еліта імперії.

Гаська керує зорельотом, робить аналізи ґрунту, стріляє з паралізуючої променевої зброї, але водночас автор примушує її готувати перекуску й носити посуд на кухню і наділяє цілою низкою гендерних стереотипів. Гаська постійно переймається тим, щоб у неї було з собою гарне вбрання, чепуриться, переживає через набрану вагу й можливе швидке старіння в космічних мандрах з надшвидкостями. Кінець кінцем, вона не втримується від того, щоб полежати на пляжі в купальнику, і це підказує пілотам радянських літаків про можливе розташування таємного табору в тропічному пралісі.

Важливо й те, що автор оприявнив Гасьчину відданість національній справі не через декларативні промови чи дії, а через старосвітські описи її кохання до нудного резонера Семена на зразок «схилила голівку на його плече» [2, с. 49] чи «голубила поглядом його постать» [2, с. 16], хоча це зовсім не відповідає вибуховому й незалежному характеру дівчини.

Та ще проблематичнішим є останній персонаж у трійці — Панько. Те, що оповідь ведеться від особи дещо заздрісної і неуспішної (до якогось часу) людини, кидає непевне світло на ідеали, проголошені устами головних героїв. У випадку «К-7» справа погіршується ще й тим, що головний носій політичних ідеалів автора, фізик Семен — абсолютно ходульний персонаж, натомість оповідач Панько живий і впізнаваний з усіма його вадами й національним почуттям гумору. Це очевидний літературний нащадок оповідача з гумористичної книжки Тиса про його службу в дивізії «Галичина» — «національного героя Селепка Лавочка». Ба навіть у повісті «К-7» Семен одного разу називає Панька «селепком» [3, с. 22]. Пришелепкуватість Панька, на перший погляд, не шкодить його патріотизмові, але гумористичне забарвлення, що його в устах оповідача отримує патріотичний дискурс, подекуди набирає іронічних обертонів.

Скажімо, під час першої довгої патріотичної промови Семена про великих предків, котрі творили історію, Панькові кортить випити: «Мені прийшло на думку, що добре було би випити

по чарці, і я скоро обвів поглядом кімнату. Даремно, ніякої пляшки не було. Такі міркування чув я вже не раз, і вони викликували у мене чорні смутки, які я старався якнайскоріше відігнати» [2, с. 17]. Щойно запевнивши «дядька», що для справи він «віддасть усе», Панько мріє «поїхати колись у культурні міста, побачити дівчат, гарних і струнких» [2, с. 153]. Його іронічна розповідь родичам Гаски про космічні подорожі теж має ефект «заниження» — там було «більш-менш цікаво» [2, с. 195]. Нарешті, його опис зовнішності «легендарного провідника ОУН», який зустрів зореліт в Україні, також неоднозначний: «Невелика ростом людина, навіть і незамітна, коли б зустріти на вулиці. І обличчя таке змінливе, що збагнути його характер зразу важко» [2, с. 199].

У найкращих традиціях «націоналістичного реалізму» (Віктор Петров означив соціалістичний реалізм як неонародництво і в цьому добачав спільне коріння діаспорної й радянської прози [див.: 1, с. 333]) головний герой мусить перейти випробування, які зміцнять його віру в ідеали. У випадку Панька цей процес набирає карикатурних рис пародії на соцреалістичний роман, де в кінці головного героя неодмінно приймають до лав Комуністичної партії. Після того як він проявив себе на чолі загону, що відбив напад радянських парашутистів, Панькові довіряють керувати зорельотом. Нарешті, коли «дядько» веломовно дякує членам групи від імені проводу ОУН, він наважується прошепотіти: «Але я не є членом організації!» — і отримує передбачувану відповідь: «Бути членом ОУН — це незвичайна почесність! На це треба заслужити особливими вчинками!» [2, с. 188]. Звісно, урочисте прийняття Панька до лав ОУН «за його гідну національну поведінку» повинно відбутися наприкінці повісті в гарному старовинному будинку в Києві, на головній квартирі ОУН, у кімнаті, прикрашеній «портретами наших історичних постатей» [2, с. 200].

Однак трансформація Панька у свідомого українця й гідного члена ОУН була б неповною без щасливого кохання з так само гідною українською дівчиною. Проблема в тому, що такий персонаж на сторінках повісті довго не з'являється. Спершу відчувається певна напруга між Паньком і Гаською: він мріє розкуйовдити їй волосся, зітхає, яка вона гарна, — але далі вони тільки сперечаються і під кінець повісті Гаська дивиться на оповідача «злорадісно» при кожній його невдачі: «Кожна моя поразка була її перемогою і навпаки» [2, с. 194]. Над причинами таких стосунків варто замислитися. Якщо в образі Гаськи іноді досить реалістично введено представницю діаспорної молоді 60-х років, то вона не може наставити Панька на шлях істинний, адже вона й сама потребує повчання від свідомого ментора, ідеального (і тому абсолютно невиразного, беземоційного) Семена. Одним словом, вона не репрезентує Україну, і тому любов до неї не була б уповні патріотичним коханням.

Натомість під кінець повісті автор «дарує» Панькові новий романтичний інтерес — теж діаспорну дівчину і теж учасницю підпілля, але серйозну і мрійливу, яка любить гори, але якісь нетутешні, «вимріяні». Тезка героїні популярної пісні, ця гуцулка Ксеня цілком передбачувано впізнає гори своїх мрій у Карпатах, коли бачить їх з ілюмінатора зорельоту [2, с. 196, 198]. Так само передбачувано, хоч і не вмотивовано, вона відповідає на кохання Панька. Але й тут не обходиться без несподіваного ускладнення: під час заручин на борту космічного корабля, що пролітає над Україною, Панько не може знайти Ксеніну обручку і справа кінчається тим, що тільки вона одягає йому його «перстень» зі словами: «Важливіше, щоб Панько його мав. Перстень зв'яже і прив'яже! А мені не треба!» [2, с. 203]. Справді, якщо Ксеня — це персоналізована Батьківщина, то лише Панько мусить узяти на себе зобов'язання перед нею.

Під цим кутом зору ще цікавішим видається несподіваний кінець повісті, коли Ксеня, як і попереду Гаська, демонструє свою незалежність від чоловіків, наполягаючи на тому, що подорож до Києва не може відбутися негайно, бо вона ще не вибрала собі сукні і не спакувалася. Панько від цього просто скаженіє і дві години бігає по тропічному лісу [2, с. 206–207]. Загалом затримка з остаточним переїздом головних героїв у незалежну Україну виглядає невмотивованою, адже вони щойно вже там були під час встановлення державності. Вони мусять повернутися на таємну базу десь у Латинській Америці і чекати там, «похнюплені й роздратовані», слухаючи дядькові промови про «вміння ждати», начебто притаманне нашим «національним героям» [2, с. 205]. Аж нарешті їх запрошено до України, але не на державні посади, а на працю в Дослідному центрі національної оборони, який очолить «дядько». Цей

поворот сюжету прочитується як відображення засадничої невпевненості діаспори в тому, що їй випаде грати якусь помітну роль у розбудові незалежної України.

У сухому залишку суто науково-фантастичні елементи повісті прописано набагато слабше за політичні сценарії перемоги над ненависною авторові імперією. Діаспорного читача правдоподібно приваблювали у повісті Тиса саме останні моменти, а не наївні описи дихання чистим повітрям на полюсі Венери. Написана серйозно повість Юрія Тиса «К-7» надавалася і до іронічного прочитання, дещо нагадуючи в цьому сенсі альтернативну історію в романі Василя Кожелянка «Дефіляда в Москві», який можна читати, не вловлюючи іронії.

Отже, перша спроба створити новий для діаспорної літератури жанр фантастики завершилася неоднозначно. Повість Юрія Тиса «К-7» надзвичайно слабка саме в плані фантастики, натомість у ній потужно оприявлено традиційні національно-визвольні мотиви. Так само пошук нових героїв застряг десь на півдорозі між старим і новим, а його ідеологічний підтекст подекуди підважено гумористичною формою оповіді. Втім, така неоднозначність типова для майже всіх жанрів масової культури у повоєнній діаспорній літературі.

Література:

1. Павличко С. Д. Теорія літератури / В. Агеєва, Б. Кравченко (упоряд.); М. Зубрицька (передм.) / С. Д. Павличко. — К. : Основи, 2002. — 679 с.
2. Тис Юрій. К-7: Фантастичне оповідання / Юрій Тис. — Торонто, Онтаріо : Гомін України, 1964. — 207 с. (Бібліотека видавництва «Гомін України», ч. 25).
3. Тис Юрій. Щоденник національного героя Селепка Лавочка / Юрій Тис. — Буенос-Айрес : Видавництво Ю. Середяка, 1954. (Бібліотека «Мітли», ч. 1).

Yurii Tys's Science Fiction Novel «K-7» as A Case Study of the Search for New Genres and Topics in Postwar Diasporic Prose

This article analyzes a 1964 science fiction novel as reflecting an attempt by some Ukrainian diaspora writers of the 1960s to branch out into the pop-culture genres of adventure, science fiction, and romance. In «K-7», travels in outer space serve as the background for a utopian vision of a small group of diaspora nationalists who cause the collapse of the Soviet empire. The article argues that Yurii Tys was ultimately unable to break free of the ideological models and character types established in numerous prose works on the Ukrainian insurgents' struggle against the Soviets.

УДК 821.161.2:2

Тетяна Музика (Івано-Франківськ)

РЕЛІГІЙНА ПРИРОДА ТВОРЧОГО МИСЛЕННЯ ВАСИЛЯ БАРКИ: ЦІННІСНИЙ АСПЕКТ (на матеріалі роману «Спокутник і ключі землі»)

Як відомо, цінності присутні у всіх сферах людського існування: «У всіх явищах культури ми завжди знайдемо втілення якої-небудь визнаної людиною цінності, заради якої ці явища створені» [цит. за: 7, с. 16]. Вони відображають основні нерозривні зв'язки людини з дійсністю, реалізовані у поняттях високого рівня абстракції: добра і зла, істини, любові, віри, обов'язку, справедливості, які є першоосною для осягнення принципів людського буття. Цінності — визначальний чинник у формуванні людського світогляду, першопричина роздумів над проблемами власного існування в цьому ніколи до кінця не пізаному світі.

За Максом Шелером, саме характер особи, її бажання, потреби, роздуми, визначають особливості людського світогляду, його зміст та структуру, особливості пізнання світу [13,